

Prezentácia materiálnej a duchovnej kultúry Keltov v projekte študentov Katedry muzeológie na FF UKF v Nitre

Stanislava Gogová – Pavol Šteiner

doc. PhDr. Stanislava Gogová, PhD.
Constantine the Philosopher University Nitra
Faculty of Arts
Department of Museology
Hodžova 1
949 01 Nitra
Slovakia
e-mail: sgogova@ukf.sk

PhDr. Pavol Šteiner, PhD.
Constantine the Philosopher University Nitra
Faculty of Arts
Department of Museology
Hodžova 1
949 01 Nitra
Slovakia
e-mail: psteiner@ukf.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2018, 6:2:149-162

Presentation of the Material and Spiritual Culture of the Celts - Student Project at the Department of Museology, FA CPU in Nitra

The 21st century has brought several changes to the culture, including the field of museology and monument care. These changes require evolving the methods of cultural heritage presentation. Students at our department therefore decided to upgrade their current presentational activities by creating a panel exhibition and developing it as an educational project for primary schools. They chose the topic of Celtic material and spiritual culture, since a lot of evidence of their civilization was found in Slovakia. Besides the exhibition, the project includes a multimedia presentation for teachers, activity sheets for pupils, and a 3D visualisation of a Celtic settlement.

Key words: Celts, Department of Museology FA CPU in Nitra, travelling exhibition, activity sheets, presentation, digital presentation

Výrazné zmeny prináša 21. storočie nielen v oblasti spoločenskej, politickej, hospodárskej, ale aj kultúrnej. Stojíme pred vážnym posunom vnímania kultúry, kultúrneho fenoménu. Informatizácia, digitalizácia a virtuálny svet čoraz častejšie vytlačujú klasické formy prezentácie do úzadia. Pamäťové inštitúcie stoja pred neľahkou úlohou vybojovať si svoje miesto v spoločnosti, miesto trvalé a nezastupiteľné. Je to proces náročný a dlhodobý, a preto musia zvoliť vhodné cieľové skupiny, prostredníctvom ktorých sa stanú automatickou súčasťou vlastného bytia.

Obdobie, keď múzeum ako inštitúcia bolo vnímané ako „schránka umelých ruín“ alebo metodicky usporiadaných fragmentov, by už malo byť prekonané.¹ V súčasnosti je múzeum chápané ako verejná inštitúcia, ktorá sa prihovára svojmu publiku prostredníctvom rôznych

¹ ORIŠKOVÁ, Mária (ed.). *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum. Antológia textov anglo-americkéj kritickéj teórie múzea*. Bratislava : AFAD Press, 2006, s. 36.

výstavných programov, vystavených predmetov, pričom je rozhodujúce nielen prezentovanie, ukazovanie skutočných artefaktov, ale najmä to, akým spôsobom sú skutočným divákom predložené a o akého diváka ide.²

Jednou z možností, ako prispieť k upevneniu pozície múzea v súčasnej spoločnosti, je aj výchova profesionálnych múzejníkov, ktorí reflektujú súčasné trendy v oblasti muzeológie, prezentácie, komunikácie a múzejnej edukácie. V našom príspevku by sme chceli priblížiť projekt študentov Katedry muzeológie na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre v procese teoretickej prípravy a praktickej realizácie.

V úvode naznačíme, ako sa etabloval študijný program muzeológia na našej univerzite. S výučbou muzeológie na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre sa začalo skromne v roku 1995, a to formou špecializácie, ktorá ponúkala študentom pevných kombinácií možnosť rozšíriť si svoje vzdelanie v odbore muzeológia. Záujem o túto formu štúdia prejavili najmä študenti kombinácie história – archeológia. V roku 2000 bol otvorený prvý ročník dennej formy v pevnej kombinácii história – muzeológia. V nasledujúcich rokoch nebolo možné kombinovať vedecký odbor s učiteľským,³ preto sme v akademickom roku 2001/2002 otvorili jednodborové štúdium muzeológie. Reagujúc na podnety z oblasti praktickej muzeológie, bola v roku 2018 akreditovaná vedecká kombinácia muzeológia – etnológia.

Dôležitým faktorom v rámci profilácie odboru bola aj snaha o samotnú prezentáciu študentov, prostredníctvom ktorej by si mohli overiť teoretické vedomosti v praxi, čo bola zároveň aj spätná väzba pre pedagógov. V spolupráci s Ponitrianskym múzeom v Nitre sme od roku 2003 začali pripravovať študentské výstavy, ktorých cieľovou skupinou bol detský návštevník – školská mládež. Študenti sa autorsky podieľali na zabezpečení všetkého potrebného materiálu, ako aj na technickom a scénickom prevedení inštalácie výstavy. Tvorili ju od námetu výstavy, až po libreto a scenár. Pilotným projektom bola výstava *Putovanie do praveku*, ktorá priniesla pozitívne ohlasy a záujem zo strany návštevníkov. Od roku 2003 sa každoročne študenti prezentovali bakalárskou a magisterskou absolventskou výstavou. Do dnešného dňa prebehlo na Katedre muzeológie 16 absolventských výstav.⁴ Hlavnou témou väčšiny prezentovaných výstav bol výsek ľudských dejín, určitá kapitola našej histórie.

Od roku 2016 sme zaznamenali zmenu, ktorá súvisela s klesajúcou demografickou krivkou, čo nás prinútilo zamyslieť sa aj nad inými prezentačnými formami. Zároveň to bol aj nový impulz hľadať nové možnosti, cesty, netradičné postupy riešenia v danej problematike. Uvedomili sme si, že na komunikáciu a prezentáciu nemusíme využívať iba klasickú formu – výstavu v interiéri. Komunikáciu z hľadiska jej definícií môžeme chápať v širšom význame. Je to vlastne všetko, čo vyvoláva nejakú odpoveď, reakciu. Komunikácia nie je len odovzdávanie, prenášanie či šírenie, ale je to aj odovzdávanie a prijímanie zároveň, je to obojstranný proces.

² ORIŠKOVÁ, ref. 1, s. 37.

³ GOGOVIĆ, Stanislava. Perception of Museal Communication in the Process of University Education. In: *Museum and visitors: The 3rd Conference of the Section for Museum Pedagogy of the Croatian Museum Association with International Participation*. Vukovar : Hrvatsko muzejsko društvo, 2004, s. 57-58.

⁴ *Putovanie do praveku*, 2004; *Egypt – dar Nílu*, 2004; *Rím – hlava sveta*, 2005; *Inkovia – deti Slnka*, 2006; *Bojovníci stepí – cesta luku*, 2006; *Hrad oživa*, 2007; *Tajomstvá zabudnutých remesiel*, 2008; *Život dotykmi* (výstava pre zrakovo hendikepovaných), 2008; *História merania času*, 2009; *Technológie starých Slovanov*, 2010; *Mesto pod mestom*, 2011; *Zvolen v dobe bronzovej*, 2012; *Po stopách medveďa hnedého*, 2012; *Vikingovia – dobyvatelia zo severu*, 2013; *Za cisára pána*, 2014; *Podivuhodný keltský ľud*, 2016.

Dôležité je nielen vyslanie signálov, správ, znakov, ale musí nastať ich prijatie a istým spôsobom dekodovanie.⁵

Samotná múzejná prezentácia v súčasnosti už nie je obmedzená iba na základnú formu, ktorou je expozícia a výstava v priestoroch múzea, ale na sprostredkovanie fondu sa využívajú aj ďalšie možnosti. Jednou z takýchto foriem je aj putovná – mobilná, panelová výstava. Vychádzajúc z komunikácie so študentmi, sme pre ich absolventský výstup v akademickom roku 2016/2017 zvolili prezentačnú formu panelovej mobilnej výstavy a zároveň sme zmenili aj miesto realizácie s cieľom osloviť širšie publikum – Obchodné centrum Galéria Mlyny v Nitre. Prvou úlohou bolo zvoliť tému. Na základe spracovania jednotlivých študentských prác sme sa rozhodli pre problematiku keltského etnika. Dôvody boli nasledujúce:

- Veľké množstvo nálezísk na Slovensku,
- Civilizačný význam,
- Atraktivnosť materiálnej kultúry,
- Prepojenie na film, literatúru (napr. Asterix a Obelix), ktoré deti poznajú,
- Vhodnosť témy pre školskú mládež na základe učebných štandardov pre 6. ročník.

Paralelne s výberom témy sa niesla aj ďalšia primárna otázka, ktorou bol výber cieľovej skupiny. Tradične sme ostali pri školskej mládeži, ale zámerom bolo zaujať aj širšie publikum, čo vychádzala z pomerne frekventovaného miesta prezentácie. Samotná téma Keltov je zaujímavá aj z pohľadu regionálnej histórie mesta Nitry.

Obr. č. 1: Inštalácia v OC Mlyny, Nitra, október 2016 (archív Katedry muzeológie FF UKF v Nitre)

Problematika materiálnej a duchovnej kultúry Keltov nebola v tomto projekte našich študentov zahrnutá ako predmet záujmu prvýkrát. Už v roku 2011, v časoch usporadúvania interaktívnych výstav na pôde Ponitrianskeho múzea, sa v rámci podujatia *Mesto pod mestom* objavila sekvencia, mapujúca nálezy z doby laténskej na území Nitry.

⁵ HORNÝ, Juraj. Kreatívna komunikácia múzeí. In: *Mediálna sebareprezentácia a budovanie individuálneho imidžu múzea v 21. storočí. Zborník príspevkov z konferencie*. Banská Bystrica : SNM, 2014, s. 27.

Vo všeobecnom prehľade archeologických nálezov na juhozápadnom Slovensku patria pamiatky keltského osídlenia medzi najpočetnejšie, a to čo do počtu lokalít aj artefaktov. Hoci sa Kelti na toto teritórium dostali v porovnaní s inými regiónmi strednej Európy pomerne neskoro, predsa len tu za tých posledných zhruba päť storočí pred našim letopočtom dokázali rozvinúť mimoriadne hustú sieť otvorených sídlisk, pohrebísk a v záverečnej etape osídlenia aj opevnených sídlisk. Zároveň sa im pripisuje viacero historických či civilizacyjnych primátov, ktoré pozná nielen odborná, ale aj laická verejnosť. Okrem toho, že sú prvým hodnoverne dokázaným etnikom na našom území, ako prví u nás vo veľkom meradle rozvinuli železnú metalurgiu, zaviedli napríklad také novinky, ako boli hrnčiarsky kruh či kosa, neskôr razbu mincí a i.⁶

Vďaka tomu, že vrchol keltskej expanzie sa chronologicky kryje aj s vrcholom gréckej a nástupom rímskej antickej civilizácie, máme o Keltoch aj relatívne dosť písomných správ, hoci oni sami písmo nepoužívali. Antickí historici, geografi, politici či vojvodcovia však o nich zanechali množstvo záznamov, ktoré nás informujú o ich spoločnosti aj duchovnom živote. Preto sa dá kultúra doby laténskej prezentovať o čosi reprezentatívnejšie než kultúry predchádzajúcich období.

Vzhľadom na to, že Kelti sa na územie Slovenska rozšírili v 5. storočí pred n. l. z územia na hornom Dunaji, osídlili najprv rovinaté oblasti juhozápadného Slovenska, kde sa ich osídlenie neskôr vyznačovalo najväčšou hustotou, a tak disponujeme najväčším počtom archeologických lokalít. Neskôr sa keltské osídlenie rozšírilo aj na juh stredného a východného Slovenska.⁷ Okolo prelomu letopočtov sa zvyšky Keltovej, tiesnených z juhu Rimanmi a zo severu Germánmi, stiahli do kotlín stredného a severného Slovenska, kde asimilovaním rezidií pôvodného obyvateľstva vytvorili novú archeologickú entitu, známu ako púchovská kultúra.⁸ Vzhľadom na tieto skutočnosti sa dá povedať, že v konečnom dôsledku Kelti kultúrne poznačili takmer celé územie Slovenska, a preto prezentácia ich života a kultúry má čo povedať prijímateľom vo väčšine regiónov.

Z týchto faktov sme vychádzali aj pri koncipovaní informačnej bázy samotného projektu, ako aj pri plánovaní jeho prezentácie. Prvú fázu sme chceli otestovať, takpovediac, na domácej pôde, priamo v Nitre. Spoliehali sme sa pritom na skutočnosť, že priamo na území mesta, či už v extraviláne alebo intraviláne, bolo preskúmaných niekoľko desiatok lokalít z doby laténskej, dokladajúcich husté osídlenie. Najpočetnejšie a najvýraznejšie nálezy pochádzajú z náleziska v mestskej časti Šindolka.⁹ Najprv sme sa preto pustili do prípravy panelovej výstavy, ktorú by bolo možné s malými nákladmi inštalovať prakticky na ľubovoľnom mieste. Hoci vzhľadom na aktuálne muzeologické trendy nejde o žiadnu novinku, rozhodli sme sa pre ňu jednak s ohľadom na jej vysokú mobilitu, jednak s výhľadom na jej ďalšie rozvinutie do progresívnejších podôb.

Na tomto mieste sa zdá vhodné pripomenúť, že vo fáze prípravy panelovej výstavy sme oslovili aj absolventa Katedry muzeológie FF UKF Antona Lenčéša, ktorý bol v roku 2011 spoluautorom vyššie uvedenej výstavy *Mesto pod mestom*, navyše si za tému svojej záverečnej

⁶ Bližšie KOLNÍKOVÁ, Eva. *Keltské mince na Slovensku*. Bratislava : Pallas, 1978, 108 s.; BENADIK, Blažej. Doba laténska. In: *Slovenská archeológia*, roč. 28, 1980, č. 1, s. 191-192.

⁷ FILIP, Jan. *Keltská civilizace a její dědictví*. Praha : Academia, 1996, s. 60-63.

⁸ PIETA, Karol. *Keltské osídlenie Slovenska*. Bratislava : Veda, 2008, s. 18-31.

⁹ BŘEZINOVÁ, Gertrúda. Sídlisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. In: *Slovenská archeológia*, roč. 47, 1999, s. 61-74; BŘEZINOVÁ, Gertrúda. *Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog*. Nitra, 2000.

magisterskej práce zvolil práve problematiku prezentácie materiálnej a duchovnej kultúry Keltov. Jeho skúsenosti a výtvarné grafické zručnosti nielenže prispeli k urýchleniu odborného a technického spracovania výstavy, ale taktiež inšpirovali študentov k mnohým ďalším vylepšeniam. Zároveň sa nám naskytila vzácna možnosť premostiť dve etapy vývoja našej katedry a odboru. S odstupom času sme si spätne potvrdili, že naše niekoľkoročné aktivity mali zmysel a ich výsledky v rôznej podobe dokážeme využiť aj v súčasnosti.

V úzadí nemohla zostať ani odborná stránka projektu. Okrem autorov tohto príspevku sa garantmi vedeckej úrovne stali odborníci, venujúci sa dobe laténskej na juhozápadnom Slovensku, Dominik Repka z Katedry archeológie FF UKF a Janka Hečková z Katedry histórie FF UKF. Títo archeológovia poskytli študentom konzultácie ohľadne informačných zdrojov a odborných konceptov jednotlivých zložiek projektu. Pedagogickú stránku projektu posudzoval Jozef Blaho, učiteľ dejepisu na Základnej škole Fatranská v Nitre.

Za základ zrozumiteľnosti výstavy sme od začiatku považovali jej vhodné štruktúrovanie. Jednotlivé panely sa mali zaoberať čiastkovými témami duchovnej aj materiálnej kultúry Keltov pri sústavnom akcente na podávanie aktuálnych vedeckých poznatkov vhodnou formou. Štruktúra sa postupom času menila, vyvíjala. Študenti kriticky porovnávali viaceré kombinácie informácií, ktoré chceli podávať, ich grafické stvárnenie či štylistiku sprievodných textov. Nakoniec sa po asi ročnom úsilí projekt stabilizoval v podobe dvanástich posterov formátu A2 vo zvislej polohe.

Úvodný panel mal okrem základných informácií spontánne zaujať návštevníka navodením „keltskej nálady“, ktorú sme dosiahli predovšetkým použitím pozadia v rôznych odtieňoch zelenej farby, dodnes charakterizujúcej niektoré regióny Európy, kde keltská kultúra v rôznych podobách prežíva, napríklad Írsko, známe aj ako „zelený ostrov“. Na tomto podklade dominujú komplikované ornamenty, parafrázujúce výzdobný štýl keltských kultúr raného stredoveku na Britských ostrovoch. Motívy sú pomerne známe aj laickej verejnosti a sú inšpirované svetoznámych pamiatkami, ako napríklad evanjeliáre z Kellsu a Durrowa či ornamentmi z typických ranostredovekých krížov z Írska, Walesu a Škótska, ako je kríž z Clonmacnoise.¹⁰ Dobré tiež ilustrujú typickú keltskú záľubu v hustých a komplikovaných ornamentoch, ktorú už ich antickí súčasníci pomenovali „horror vacui“, strach z prázdna.

V poradí druhý poster podáva informácie o Keltoch ako etniku. Obsahuje základné údaje, ktoré majú prijímateľa uviesť do problematiky, aby dokázal absorbovať ďalšie, konkrétnejšie fakty. Okrem toho sa študenti na tento panel rozhodli zaradiť aj údaj, ktorý má za úlohu zvýšiť zvedavosť návštevníka, konkrétne informácie o keltskom mincovníctve, čiže o jednom z ich prvenstiev na našom území.

Nasledujú poznatky o keltskej expanzii do južnej, strednej a severozápadnej Európy. Tu si museli dať tvorcovia pozor na to, aby príliš nepreexponovali informatívnu zložku, a tak neodradili potenciálneho recipienta.¹¹ Text zredukovali na najnutnejšie minimum a informácie podáva graficky výrazne spracovaná mapa, na ktorej sú pre lepšiu geografickú orientáciu vyznačené aj súčasné štátne hranice.

Materiálna kultúra Keltov sa začína štvrtým panelom, ktorý informuje o ich odievaní. V jeho texte je zvýraznený citát G. I. Caesara. Ten má za úlohu upovedomiť čitateľa, že Rimania nám zanechali o Keltoch pomerne veľa údajov, podľa ktorých sa dajú robiť rekonštrukcie ich

¹⁰ PIJON, José. *Dějiny umění 3*. Praha : Odeon, 1978, s. 195-203.

¹¹ WAIDACHER, Fridrich. *Průručka všeobecné muzeologie*. Bratislava : SNM, 1999, s. 287.

Obr. č. 2: Titulný panel výstavy a panel venovaný náboženstvu Keltov (archív Katedry muzeológie FF UKF v Nitre) kroja. Zároveň sú tu vyobrazené aj nálezy latenských šperkov, ako torques či nánožné kruhy a náramky.

Na problematiku odievania plynulo nadväzuje stravovanie Keltov. Poster o produkcii a spracovaní potravy totiž vhodne uvádza celý rad informácií, ktoré by inak museli stáť osamote a neboli by zasadené do vhodného kontextu. Takto sa prijímateľ dozvedá nielen o tom, čo Kelti jedli, ale aj aké hospodárske zvieratá chovali a aké plodiny pestovali. Pripojené fotografie tiež ukazujú bohaté spektrum laténskej kuchynskej keramiky. Podobne ako na predchádzajúcom poster, aj tu je využitý vhodný citát antického autora, v tomto prípade Poseidónia z Apameie.

Rozvíjajúc problematiku stravovania, rozhodli sa študenti venovať šiesty poster pivu ako typickému nápoju Keltov. Tí ho síce nevynašli, ale stalo sa jednou z ich vyslovene civilizačných charakteristík v kontraste s preferovaním vína u Grékov a Rimanov. Zrejme najväčšiu hodnotu pre mnohých recipientov má informácia, že pomenovanie piva vo viacerých jazykoch má pôvod práve v keltskom výraze „beor“.

Vtesnať početné informácie o keltskom vojenstve na plochu jediného panela bol jeden z najväčších problémov. Nakoniec sa prijalo riešenie venovať rovnaký priestor textu, opäť citujúcemu antické zdroje, s rozmernými fotografiami a grafickou rekonštrukciou výzbroje keltských bojovníkov.

Duchovnú kultúru reprezentujú dva postery venované náboženstvu Keltov. Prvý z nich vymenúva najznámejších bohov keltského panteónu a najvýznamnejšie náboženské sviatky. Použité ilustrácie pochádzajú jednak zo známeho Gundestrupského kotla a jednak z pamiatok galorímskej proveniencie. Nasledujúci panel si všima fenomén druidov ako ďalšie špecifikum keltskej civilizácie.

Jednou z najdôležitejších úloh projektu bolo poukázať na to, že pamiatky na Keltov z doby laténskej aj doby rímskej sú na Slovensku pomerne početné. Ilustruje sa to pomocou troch významných lokalít, respektíve sídelných areálov: bratislavského oppida, nitrianskej sídelnej aglomerácie a opevneného sídliska púchovskej kultúry Liptovská Mara-Havránok.¹²

Záverečný panel je venovaný zaujímavostiam, ktoré dopĺňajú predchádzajúce informácie. Ich nevednosť je graficky zvýraznená použitím ikonických postáv zo známeho komiksu o Asterixovi. Doplnok panelovej výstavy predstavuje poster o našej katedre. Panelová výstava s názvom *Podivuhodný keltský ľud* bola inštalovaná v termíne od 10. do 16. októbra 2016.

Po deinštalácii sme sa zamýšľali, čo ďalej. Vychádzajúc z definície Medzinárodnej rady múzeí ICOM (International Council of Museums), múzeum je „*stála a nezisková inštitúcia v službe spoločnosti a jej rozvoja, prístupná verejnosti, ktorej cieľom je nadobúdať, konzervovať, skúmať, komunikovať a vystavovať hmotné a nehmotné dedičstvo ľudstva a jeho prostredia za účelom štúdia, vzdelávania a osobného potešenia*“.¹³ Hľadisko štúdia, vzdelávania, výchovy a potešenia je zakomponované v samotnej definícii a v nadväznosti naň by mali múzeá aj reagovať, a to nielen múzeá ako inštitúcie, ale hlavne ich odborní pracovníci, v našom prípade študenti odboru muzeológia.

Uvedomili sme si, že náš projekt panelovej výstavy skrýva väčší potenciál, aký má jednorozovú prezentáciu. Jej výhodou je mobilita a tiež téma, ktorá môže prispieť k rozšíreniu vedomostí žiakov ZŠ (učebné štandardy pre 6. ročník), ako aj zvýšiť povedomie o našom kultúrnom dedičstve a budovanie vzt'ahu k nemu. Dokáže pôsobiť nielen informatívne, ale aj formatívne. Cesta k popularizácii múzeí alebo výseku konkrétnej témy či k osloveniu a získaniu si nových priaznivcov a návštevníkov je možná prostredníctvom rôznych špeciálnych projektov, ako sú napríklad múzejné autobusy či mobilné výstavy známe najmä v zahraničí.¹⁴ My sme sa rozhodli pre kombináciu putovnej, mobilnej a panelovej výstavy. V období od novembra 2016 do marca 2017 bola výstava inštalovaná v desiatich základných školách (Šintava, Šoporňa, Galanta, Dechtice, Trakovice, Hlohovec, Pobedim, Častá, Štiavnické Bane, Zubrohlava). Následne bola výstava inštalovaná ako doplnkový program k odbornej prednáške Kelti na juhozápadnom Slovensku na Obecnom úrade Tvrdošovce. V rámci nej došlo k prepojeniu odbornej prednášky s vizualizáciou keltskej osady od firmy Dwarf digital archeology, výstavy *Podivuhodný keltský ľud* a zapožičaných nálezov z doby laténskej.

Po inštaláciách panelovej výstavy v rôznych lokalitách prišiel čas posunúť projekt na technicky vyššiu úroveň. Sústredili sme sa na zachovanie atraktivity podania a zároveň nekomplikované spracovanie. V tomto kroku sme považovali za najsprávnejšie zamerať sa na vekovú skupinu detí 6 – 12 rokov, teda žiakov 1. stupňa základnej školy. Hoci téma Keltov, či všeobecne doby laténskej, je podľa učebných osnov určená až pre 6. ročník, na základe našich skúseností z práce s detskými návštevníkmi vieme, že aj žiaci nižších ročníkov majú o túto tému živý záujem, poznajú ju z televízie, internetu, múzeí, pamiatok... Tento potenciál sme sa rozhodli ešte rozšíriť vytvorením pracovných listov k výstave a multimediálneho CD ako alternatívnej pomôcky na výučbu dejepisu.¹⁵ Tu sa dostávame k ďalšej časti, ktorou je múzejná pedagogika,

¹² Bližšie PIETA, Karol. *Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1996; ŠTEFANOVIČOVÁ, Táňa. *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava : Elán, 1993, s. 148-190; PIETA, Karol. *Keltské osídlenie Slovenska*. Bratislava : Veda, 2008, s. 23.

¹³ *Etický kódex múzeí*. Bratislava : Slovenský komitét Medzinárodnej rady múzeí (SK ICOM), 2009, s. 23.

¹⁴ ŠOBAŇOVÁ, Petra. *Múzejní expozície jako edukační médium*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2014, s. 244.

¹⁵ GOGOVÁ, Stanislava – BUCH, Samuel. *Podivuhodný keltský ľud. Alternatívna pomôcka k výučbe dejepisu*. Multimediálne CD. Nitra, 2017.

múzejná edukácia, archeodidaktika.

Múzejná pedagogika, múzejná edukácia je v poslednom desaťročí často skloňovaná aj v podmienkach slovenskej teórie a praxe, ale omnoho hlbšie základy vychádzajú z českého prostredia. Spomeňme autorov, ako sú V. Jůva (2004),¹⁶ K. Sokolová (2008),¹⁷ L. Jagošová – L. Mrázová (2008),¹⁸ L. Jagošová – V. Jůva – L. Mrázová (2010),¹⁹ P. Šobánová (2012)²⁰ a ďalší. Podľa V. Jůvu (2014) je múzejná pedagogika moderná sociálna veda, ktorá sa zaoberá múzejnou edukáciou a vychádza najmä z podnetov muzeológie a pedagogiky.²¹ Jej cieľom je vytvárať vhodné podmienky nielen pre intencionálne učenie, ktoré má presne stanovené podmienky a obsah, ale najmä učenie samovoľné, náhodné, pre ktoré má múzeum a rôzne múzejné programy, aktivity priaznivé podmienky.²² Môžeme konštatovať, že múzejná pedagogika je výrazne multidisciplinárna, do jej okruhu skúmania spadajú okrem muzeológie a pedagogiky aj sociológia, psychológia, teória komunikácie, informatika a zároveň celý rad vedných odborov v závislosti od výberu zbierkových fondov, ktoré využíva pre svoje potreby.²³ Múzejná edukácia je jej základnou kategóriou a pri jej vymedzení vychádza najmä z významu súčasného múzea a edukácie.²⁴

Ďalším termínom, dôležitým pre náš projekt z hľadiska jeho zamerania a obsahu, je pojem archeodidaktika. Archeodidaktika sa v rámci odbornej spisby v našich podmienkach začína objavovať od roku 2014. S návrhom prichádza český archeológ, popularizátor, vysokoškolský pedagóg a zakladateľ centra experimentálnej archeológie a následne Muzea pravěku vo Všestaroche Radomír Tichý. Archeodidaktiku chápe ako odvetvie archeológie, ktoré sa zaoberá tým, ako odovzdať informácie a poznatky o archeológii nearcheológom. Podľa R. Tichého archeodidaktika súvisí hlavne s tým, čo vybrať, ako to pre potreby vzdelávania podať, usporiadať. Zahŕňa archeologickú popularizáciu, prezentáciu a edukáciu.²⁵ V súvislosti s múzejnou edukáciou archeologického kultúrneho dedičstva vychádzame z rovnakých základných princípov, ako pri akejkolvek inej múzejnej edukácii, a to cieľov, obsahu, metód, organizačnej formy a didaktických prostriedkov.²⁶

Múzejná edukácia v 21. storočí ponúka množstvo inovatívnych praktík a postupov, ktoré je možné využiť pre svoje jasne stanové ciele. Medzi najviac preferované súčasné trendy patrí využívanie moderných technológií prepojených na kyberkultúru, virtuálne múzeá, webové stránky, tvorivé dielne, detské múzeá, experimentálne centrá. Proces interakcie sa čím ďalej, tým

¹⁶ JŮVA, Vladimír. *Dětské muzeum. Edukační fenomén pro 21. století*. Brno : Paido, 2004, 264 s.

¹⁷ SOKOLOVÁ, Katarína. Existenciální prostor muzejnej edukácie: Reflexia aktuálnych možností výchovy k umeniu. In: HORÁČEK, Martin – MYSLIVEČKOVÁ, Hana – ŠOBÁŇOVÁ, Petra (eds.). *Muzejní pedagogika dnes. Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, s. 85-91.

¹⁸ JAGOŠOVÁ, Lucie – MRÁZOVÁ, Lenka. Objektové učení jako základ muzejní didaktiky. In: HORÁČEK – MYSLIVEČKOVÁ – ŠOBÁŇOVÁ, ref. 17, s. 225-236.

¹⁹ JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka. *Muzejní pedagogika. Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno : Paido, 2010, 298 s.

²⁰ ŠOBÁŇOVÁ, Petra. *Muzejní edukace*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, 140 s.

²¹ JŮVA, Vladimír. Základy obecné pedagogiky, vývoj muzejní edukace. In: DOLÁK, Jan – HOLMAN, Pavel – JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka – ŠERÁK, Michal – ŠOBÁŇOVÁ, Petra. *Základy muzejní pedagogiky. Studijní texty*. Brno : Moravské Zemské muzeum, 2014, s. 7.

²² JŮVA, Vladimír. Vznik a rozvoj muzejní pedagogiky. In: *Múzeum*, roč. 47, 2009, č. 2, s. 13.

²³ JŮVA, ref. 21, s. 12-13.

²⁴ JAGOŠOVÁ – JŮVA – MRÁZOVÁ, ref. 19, s. 70.

²⁵ MIKEŠOVÁ, Veronika – OPATRŇÁ, Marie a kol. *Edukace a prezentace archeologického kulturního dědictví. Certifikovaná metodika*. Praha : Národní muzeum, 2014, s. 10-11.

²⁶ MIKEŠOVÁ – OPATRŇÁ, ref. 25, s. 11.

viac dostáva do múzejného prezentačného priestoru. Jedným z trendov je aj príprava písomných didaktických pomôcok a pracovných listov s obsahovou nadväznosťou na expozíciu, výstavu, prednášku alebo inú aktivitu, ktoré vychádzajú z múzea alebo sa viažu na zbierkový fond.

Moderný výstavný projekt predpokladá vzájomné prepojenie dynamizujúcich prvkov, ako sú videoprojekcia, dataprojekcia, dotykové prezentácie či trojrozmerné modelové rekonštrukcie s klasickou prezentáciou. Oslobodzuje sa od závislosti na lektorskom slove – ukázať na kamennú časť sekerky vo vitríne a slovné vysvetliť, že si k nej treba predstaviť drevenú rúčku, je postup, ktorý je anachronizmom. Požiadavkou doby je predstaviť nález v čo najširšom kontexte. Nástupom nových technológií sa múzeá môžu prezentovať aj nezávisle od návštevy vlastných priestorov na internete, ktorý je v súčasnosti najaktuálnejším komunikačným médiom. Virtuálne prehliadky sú (aj u nás) čoraz častejšou formou vonkajšej múzejnej prezentácie, ktorá rozširuje klasickú vnútornú prezentáciu v múzeách.²⁷

Múzejná komunikácia dnes predstavuje širokú škálu aktivít, ktoré sú cielene smerované na konkrétne skupiny návštevníkov. Nie je bez významu, že sa zvláštna pozornosť venuje deťom a mládeži, veď z čisto marketingového hľadiska je nadšený detský návštevník potenciálnym celoživotným klientom. Múzeum ako miesto realizácie výučby histórie (regionálnej zvlášť) je ideálom. V našich podmienkach však naráža na rôzne prekážky, a to priestorové, personálne, problémy projektovej pripravenosti. Vymyslieť a uviesť do života takéto druhy projektov spôsobom, aby neboli výnimkou, ale bežnou súčasťou služieb, ktoré inštitúcia ponúka, si vyžaduje odborne pripravených pracovníkov. Ako kladný príklad edukácie budúcich pracovníkov moderných múzeí môžeme neskromne uviesť práve študentské výstavy poslucháčov muzeológie FF UKF v Nitre.²⁸

Pri príprave digitálneho výstupu sme ako základ upgradu ponechali už existujúce postery z panelovej výstavy. Transformovali sme ich do podoby multimediálnej prezentácie, ktorú učiteľ spúšťa vo formáte pptx prostredníctvom štandardného softvéru Microsoft PowerPoint. Tým sa zjednodušuje prezentácia výstavy, keďže už nie je potrebné inštalovať vytlačené postery. Transponovanie výstupu do digitálnej podoby študenti konzultovali s odborníkom Miroslavom Fedorom z technického oddelenia FF UKF. Výsledok sa dostavil v podobe dvoch verzií multimediálnej prezentácie optimalizovanej pre najpoužívanejšie formáty monitorov a dataprojektorov – 9 : 16 a 3 : 4. Distribúciu umožňuje napálenie na CD nosiče.

Túto formu sme už poňali ako riadny publikačný výstup, preto sa za každým tematickým celkom nachádzajú mená autorov príslušnej sekcie a použité zdroje. Okrem dodržania citačnej etiky nás k tomu priviedla aj snaha poskytnúť učiteľovi v prípade záujmu o ďalšie štúdium problematiky informácie o dostupnej odbornej literatúre. Učebné osnovy a časovo-tematické plány totiž takéto možnosti väčšinou neponúkajú a ak, tak iba v obmedzenom množstve.

S využitím prezentácie môže učiteľ pripraviť hodinu, pričom v jej prvej polovici priblíži žiakom Keltov ako civilizáciu, ich materiálnu aj duchovnú kultúru. Takto oboznámi žiakov s faktami a následne im rozdá vopred pripravené pracovné listy. Tie sú pripojené k prezentáciám na CD nosiči vo formáte pdf. Vizualizácia CD nosiča zobrazuje na zelenom pozadí čiernu siluetu muža s jeleními parohami. V ruke drží keltský nákrčník – torques. Je to boh Cernunnos, ktorý je súčasťou a pointou dejovej línie.

V rámci distribúcie poskytujeme spolu s digitálnym nosičom aj jednu sériu obojstranne farebne vytlačených pracovných listov formátu A4. Konceptia pracovných listov v zásade

²⁷ JÚVA, ref. 16, s. 29.

²⁸ GOGOVÁ, Stanislava. *Archeológia a múzejná prezentácia*. Nitra : UKF, 2011, s. 121.

vychádza zo štruktúry multimediálnej prezentácie. Nie sú však prvoplánovou rekapituláciou získaných poznatkov. Študenti ich navrhli ako príbeh, zasadený do prostredia archeologického výskumu lokality z doby laténskej. Takto poukazujú na zásadný fakt, že keltská civilizácia nie je mŕtva, ale prežíva v množstve nálezísk a artefaktov, ktoré odкрýva a objasňuje archeológia.

Prvá strana série pracovných listov uvádza žiaka do príbehu krátkym, mierne dramatickým textom. Atmosféru do istej miery odľahčuje detská ilustrácia, zobrazujúca archeologický výskum očami osemročného chlapca. Zároveň naznačuje, že veda, v tomto prípade archeológia, nemusí byť striktne viazaná na suché fakty, ale že deti pri poznávaní minulosti môžu zapojiť aj vlastnú predstavivosť.

Nasledujúce listy pracovného zošita sa pridržiavajú schémy prezentácie, ale iba čo sa týka poradia jednotlivých tém. Študenti si dali záležať, aby tieto celky skĺbili s príbehom načrtnutým v úvode. Jednotlivé úlohy vychádzajú akoby z rozhovoru s archeológom, ktorý dáva pokyny a kladie nenáročné otázky. Téma keltskej expanzie je rozvinutá v paralelnom príbehu, do ktorého sa zapája imaginárny stroj času. Otázky sú tu už náročnejšie, žiak musí vyznačiť na mape aspoň približne keltskú pravlasť a uviesť storočie, v ktorom prichádzajú na naše územie. Tretia úloha je už opäť ľahšia, zameraná na pozornosť.

Z rovnakej situácie vychádzajú aj nasledujúce sekcie venované odievaniu, stravovaniu, vojenstvu a náboženstvu. Úlohy sa väčšinou zameriavajú na určenie správnych možností,

Vojenstvo

1. Prechádzal sa po okraji dediny, obdivoval prírodu a vľomnel si keltských bojovníkov, ako trénujú na lúke. Odrazu niečo preletí vzduchom. Akú zbraň na diaľku používajú Kelti v boji najčastejšie?

A) Luč
B) Kúla
C) Oštep
D) Gulomet

2. Zásah dostal bojovník do štítu. Aký tvar má jeho keltský štít?

3. Pri sledovaní boja fa nekoť vyrúli. Zastavil sa pri tebe usmiaty Kelt. a chválil sa š svojim novým camrycom v tvare dvliaka, nevie sa dočkať, kedy ho vyškúša v boji. Co je camryc?

A) Socha
B) Vajnový roh
C) Typ štítu
D) Vojnový voz

4. Derať Keliov doviezlo z lesa zásoby dreva na novú výstavbu. Po tejto menšahvej činnosti si oddišu oodýchnuť, no každý si pri dreve zabudol jednu svoju vec. Nájdi v tapričke zabudutal predmety, aby si o nich informovali ich majiteľov.

Následne po poradí spili písmená z neprekrtnutých políok, ktoré zostali, aby si vyklútila tapričku.

V	Y	N	R	O	H	I		
Z	K	Z	K	O	S	E	L	A
O	A	O	D	J	T	T	U	C
V	Ň	N	P	O	E	N	I	Á
A	B	L	I	R	P	Č	E	T
		L	J	N	I	K		
I	C	A	R	N	Y	X		

keďže ide väčšinou o materiálnu kultúru založenú na vizuálnom vnímaní artefaktov. Spektrum zadaní rozširuje osemsmierovka a tiež úloha nakresliť jedno z domácich zvierat, ktoré Kelti chovali. Výtvarná stránka je zvýraznená aj v celostranovej úlohe ozdobiť štít bojovníka.

Na dvoch stranách úloh s námetom keltského náboženstva sa žiak opäť vracia do úvodnej situácie, keď ho druid magickým odvarom dostane do súčasnosti. Záverečná pointa s archeológom a nálezom sošky boha Cernunna dáva celému príbehu takmer detektívny nádych. Posledná „bonusová“ úloha je už odychová, zameraná na pozornosť – stačí nájsť rozdiely medzi dvomi dvoch kresbami.

Pracovné listy považujeme za jeden z interaktívnych prvkov, ktorý charakterizuje moderné a priateľské múzeum a jeho ústretovosť k vzdelávacím potrebám návštevníka. Mohli by sme konštatovať, že by malo ísť o bežnú didaktickú pomôcku, ktorá je okrem vzdelávacej roviny obohatená aj o zábavu, kreatívne

Obr. č. 6: Pracovný list venovaný keltskému vojenstvu

prvky a nápaditú formu.²⁹ Ich význam je zameraný v prvom rade na podporu vnímania prezentovaného obsahu a z hľadiska metodiky môžu mať podľa L. Mrázovej (2013) niekoľko funkcií:³⁰

- Orientačná a koordinačná – vzťahujú sa na obsah výstavy a podporujú v orientácii na výstave a usmerňujú, ako s ňou pracovať,
- Poznávacia a systemizačná – pracovné listy obsahujú základné informácie a námety obsahu výstavy,
- Rozvíjajúca, výchovná, upevňovacia, kontrolná – tieto funkcie pomáhajú návštevníkom rozvíjať ich osobný záujem o tému výstavy, fixujú a zároveň kontrolujú získané informácie, sú tiež spätnou väzbou získaných poznatkov,
- Motivačná a sebavzdelávacia – kvalitným obsahom a charakterom spracovania pracovného listu môžu motivovať k opätovnej návšteve.

Podrobnou metodikou tvorby pracovných listov sa zaoberala Lenka Mrázová v rámci metodického materiálu *Tvorba pracovných listů* (2013), podľa ktorej by dobre spracované pracovné listy mali odzrkadľovať nasledujúce body:

- Orientujú, navigujú po výstave,
- Upozorňujú na najdôležitejšie objekty, fakty a súvislosti,
- Na základe vhodne zvolených a formulovaných otázok a aktivít dokážu vziať návštevníka do témy a obsahu prezentovanej výstavy,
- Ponúkajú miesto pre vlastné pozorovania a závery,
- Poskytujú priestor na vyjadrenie vlastných názorov, postojov k pertraktovanej téme,
- Umožňujú fixáciu získaných vedomostí, zručností.³¹

Pracovné listy je možné využiť na vyučovacích hodinách priamo v škole. V takomto prípade sa používajú vo funkcii kontrolnej, diagnostickej, motivačnej, prípadne môžu nadväzovať aj na nadobudnuté praktické skúsenosti.³² Zároveň môžu byť reflexiou na návštevu múzea – výstavy nadväzujúcej na učebné štandardy.

V prípade panelovej putovnej výstavy študentov muzeológie *Podivuhodný keltský ľud* sa pracovné listy viažu k obsahom panelov. Celý projekt by sme mohli nazvať *Výstava ide k vám*. Využitie pracovných listov priamo v škole v kontexte žiak – učiteľ má podľa Y. Šlégrovej (1993) posilňujúce aspekty:³³

Učiteľ:

- Prehlbuje sa individuálny prístup k žiakom,
- Rýchla a objektívna kontrola získaných výsledkov,
- Kreatívnejšie, flexibilnejšie a rýchle časové zvládnutie hodiny,
- Prehľadnejšia koordinácia činnosti žiakov.

²⁹ MRÁZOVÁ, Lenka. *Tvorba pracovných listů. Metodický materiál*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2013, s. 4.

³⁰ MRÁZOVÁ, ref. 29, s. 5-6.

³¹ MRÁZOVÁ, ref. 29, s. 27.

³² ŠLÉGROVÁ, Yvona. Význam pracovných listů při návčiku dovednosti žáků. In: *Pedagogika. Časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*. roč. 43, 1993, č. 2, s. 191.

³³ ŠLÉGROVÁ, ref. 32, s. 191-192.

Žiak:

- Aktívna individuálna práca,
- Vlastné tempo žiakov pri práci,
- Osvojenie si zručnosti samostatnej práce s textom.

Propagáciu celého projektu riešime prostredníctvom osobného kontaktu s učiteľmi v rámci prezentácie panelovej výstavy a prostredníctvom webovej stránky katedry. Keďže ide o projekt, ktorý plánujeme priebežne realizovať v horizonte niekoľkých rokov, vytvorili sme na stránke sekciu. K sekcii vedie odkaz priamo z hlavného menu cez zmenšený náhľad titulnej strany CD nosiča. Po kliknutí sa užívateľ dostane ku krátkemu textu objasňujúcemu zámer projektu, jeho využitie a dostupnosť.

Ako doposiaľ posledný bonus sme k odkazu na webovej stránke pridali dva atraktívne vizualizačné výstupy. Súčasné technické možnosti digitálnej vizualizácie nám umožňujú také metódy prezentácie kultúrneho dedičstva, vrátane archeologických nálezov, aké sme si donedávna ani nedokázali predstaviť.³⁴ Digitálna virtualizácia sa v ostatných desiatich rokoch posunula výrazne vpred a stala sa nedeliteľnou súčasťou múzejníctva a pamiatkovej ochrany.³⁵ Katedra muzeológie v Nitre spolupracuje s firmou Dwarf digital archeology, ktorá sa zaoberá trojrozmernou rekonštrukciou historickej architektúry. Vďaka tomu sme získali možnosť zatraktívniť propagáciu študentského projektu pridaním dvoch vizualizácií. Oba predstavujú rekonštrukciu sídliska z doby laténskej. Prvým je 360-stupňová panoráma z pohľadu pozorovateľa stojaceho uprostred tohto sídliska. Ponúka kruhový výhľad na okolo stojace charakteristické keltské zemnice aj s ukázkami výrobných objektov, keramiky či výzbroje. Z tohto prostredia sa dá dostať do ďalších troch prostredí, detailne stvárňujúcich breh rieky s rybárskymi sieťami, obydlie s tkáčskym stavom a svätyňu.

Druhý výstup má podobu trojminútového videa vychádzajúceho z tej istej rekonštrukcie. Pomocou nich dokážeme užívateľov nielen zaujať, eventuálne ovplyvniť jeho záujem o výstupy nášho projektu, ale aj vtiahnuť ho, hoci len virtuálne, priamo do doby, ktorú prezentujeme.³⁶

Význam projektu študentov Katedry muzeológie FF UKF v Nitre by sme mohli zhrnúť v nasledujúcich bodoch:

- Overovanie si teoretických vedomostí študentov (teória komunikácie, výstavníctvo, prezentácia, marketing, manažment),
- Aplikácia technických a infromatických zručností (výroba pracovných listov alternatívnej učebnej pomôcky s využitím grafických editorov s výslednou prezentáciou vo formáte html),
- Odborná komunikácia študentov s profesionálmi a prispôsobenie obsahu cieľovej skupine,
- Tímová práca (dôležitá vzájomná spolupráca, komunikácia, význam tímu),
- Praktický výstup – panelová a putovná výstava – možnosť stálej ponuky,
- Rozšírenie chronologických a priestorových možností aplikácie projektu (časovo neobmedzené využitie výstupov s edukačným prepojením),
- Nižšie finančné náklady, vysoká efektívnosť.

³⁴ WAIDACHER, ref. 10, s. 286; RUTTKAY, Matej. Archeológia a verejnosť. In: BUJNA, Jozef – FURMÁNEK, Václav – WIEDERMANN, Egon. *Staré Slovensko 1. Archeológia ako veda*. Nitra : AÚ SAV, 2013, s. 222-223.

³⁵ LACKO, Ján. Interaktívne technológie v muzeálnych a galerijných expozíciách. In: *Digitálne múzeum. Čo s digitálnym obsahom múzei?* Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016, s. 56-57.

³⁶ NECHVÁTAL, Josef. Rozšírení muzejních expozic o virtuální prostor. In: *Digitálne múzeum. Čo s digitálnym obsahom múzei?* Banská Bystrica : Múzeum SNP, 2016, s. 47-49.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- BENADIK, Blažej (1980). Doba laténska. In: *Slovenská archeológia*, roč. 28, č. 1, s. 191-196.
- BŘEZINOVÁ, Gertrúda (1999). Sídliisko z doby laténskej v Nitre-Šindolke a jeho postavenie v rámci regiónu stredného Ponitria. In: *Slovenská archeológia*, roč. 47, č. 1, s. 61-74. ISSN 1335-0102.
- BŘEZINOVÁ, Gertrúda (2000). Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit. Katalog. Nitra : AÚ SAV. ISBN 978-80-22406-49-9.
- BUJNA, Jozef – FURMÁNEK, Václav – WIEDERMANN, Egon (2013). *Staré Slovensko 1. Archeológia ako veda*. Nitra : AÚ SAV. ISBN 978-80-89315-44-4.
- FILIP, Jan (1996). *Keltská civilizácia a její dědictví*. Praha : Academia. ISBN 80-200-0584-6.
- GOGOVIĆ, Stanislava (2004). Perception of Museal Communication in the Process of University Education. In: *Museum and visitors : The 3rd Conference of the Section for Museum Pedagogy of the Croatian Museum Association with International Participation*. Vukovar : Hrvatsko muzejsko društvo, s. 57-63. ISBN 953-985-3-X.
- GOGOVIĆ, Stanislava (2011). *Archeológia a múzejná prezentácia*. Nitra : UKF, 172 s. ISBN 978-80-8094-850-4.
- GOGOVIĆ, Stanislava – BUCH, Samuel (2017). *Podivuhodný keltský ľud. Alternatívna pomôcka k výučbe dejepisu*. Multimediálne CD. Nitra. ISBN 978-80-558-1250-2.
- Etický kódex múzeí* (2009). Bratislava : Slovenský komitét Medzinárodnej rady múzeí (SK ICOM), 23 s.
- HORNÝ, Juraj (2014). Kreatívna komunikácia múzeí. In: *Mediálna sebaaprezentácia a budovanie individuálneho imidžu múzea v 21. storočí. Zborník príspevkov z konferencie*. Banská Bystrica : SNM, s. 27-30.
- JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka (2010). *Muzejní pedagogika. Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno : Paido, 298 s. ISBN 978-80-7315-207-9.
- JAGOŠOVÁ, Lucie – MRÁZOVÁ, Lenka (2008). Objektové učení jako základ muzejní didaktiky. In: Horáček, Martin – Myslivečková, Hana – Šobaňová, Petra (eds.). *Muzejní pedagogika dnes: Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, s. 225-236.
- JŮVA, Vladimír (2004). *Dětské muzeum. Edukační fenomén pro 21. století*. Brno : Paido, 264 s. ISBN 80-7315-090-5.
- JŮVA, Vladimír (2009). Vznik a rozvoj muzejní pedagogiky. In: *Múzeum*, roč. 47, č. 2, s. 12-13.
- JŮVA, Vladimír (2014). Základy obecné pedagogiky, vývoj muzejní edukace. In: DOLÁK, Jan – HOLMAN, Pavel – JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka – ŠERÁK, Michal – ŠOBAŇOVÁ, Petra. *Základy muzejní pedagogiky. Studijní texty*. Brno : Moravské zemské muzeum, 103 s. 978-80-7028-441-4.
- KOLNÍKOVÁ, Eva (1978). Keltské mince na Slovensku. Bratislava : Pallas. ISBN 94-256-78.
- LACKO, Ján (2016). Interaktívne technológie v muzeálnych a galerijných expozíciách. In: *Digitálne múzeum. Čo s digitálnym obsahom múzeí?* Banská Bystrica : Múzeum SNP, s. 53-57. ISBN 978-80-89514-42-7.
- MIKEŠOVÁ, Veronika – OPATRŇÁ, Marie a kol. (2014). *Edukace a prezentace archeologického kulturního dědictví. Certifikovaná metodika*. Praha : Národní muzeum, 65 s.
- MRÁZOVÁ, Lenka (2013). *Tvorba pracovních listů. Metodický materiál*. Brno : Moravské zemské muzeum, 29 s. ISBN 978-80-7028-403-2.

- NECHVÁTAL, Josef (2016). Rozšíření muzejních expozic o virtuální prostor. In: *Digitálne múzeum. Čo s digitálnym obsahom múzeí?* Banská Bystrica : Múzeum SNP, s. 47-49. ISBN 978-80-89514-42-7.
- ORIŠKOVÁ, Mária (ed.) (2006). *Efekt múzea: predmety, praktiky, publikum. Antológia textov anglo-americkéj kritickéj teórie múzea*. Bratislava : AFAD Press, 287 s. ISBN 80-89259-08-1.
- PIETA, Karol (1996). *Liptovská Mara. Včasnohistorické centrum severného Slovenska*. Bratislava : Academic Electronic Press. ISBN 978-80-96736-67-6.
- PIETA, Karol (2008). *Keltské osídlenie Slovenska*. Bratislava : Veda. ISBN 978-80-89315-05-5.
- PIJOAN, José (1978). *Dějiny umění 3*. Praha : Odeon, s. 195-203.
- SOKOLOVÁ, Katarína (2008). Existenciálny priestor múzejnej edukácie: Reflexia aktuálnych možností výchovy k umeniu. In: HORÁČEK, Martin – MYSLIVEČKOVÁ, Hana – ŠOBÁŇOVÁ, Petra. (eds.). *Múzejní pedagogika dnes: Sborník příspěvků z mezinárodní konference*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, s. 85-91.
- ŠLÉGROVÁ, Yvona (1993). Význam pracovních listů při nácviu dovednosti žáků. In: *Pedagogika. Časopis pro vědy o vzdělávání a výchově*, roč. 43, č. 2, s. 191-192.
- ŠOBÁŇOVÁ, Petra (2012). *Múzejní edukace*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 140 s. ISBN 978-80-244-3003-4.
- ŠOBÁŇOVÁ, Petra (2014). *Múzejní expozice jako edukační médium*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 361 s. ISBN 978-80-244-4302-7.
- ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana (1993). *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Bratislava : Elán. ISBN 80-85331-07-1.
- WAIACHER, Friedrich (1999). *Průručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava : SNM, s. 287. ISBN 80-8060-015-5.